

Dr. Nadja Terčon, Lopar, 15. 10. 2017

Govor na spominski prireditvi ob 73. obletnici ustanovitve Mornariškega odreda Koper

-----
Spoštovane gospe in gospodje, tovariši in tovarišice, borci, vojni veterani, slovenski pomorščaki vseh generacij in smeri, cenjeni visoki gostje, dragi prijatelji in somišljeniki, pozdravljeni vsi, ki ste danes z nami!

V veliko čast mi je, da vas lahko danes nagovorim kot zgodovinarica slovenskega pomorstva, članica ZB NOB Piran, hčerka partizana - borca Gradnikove brigade, vnukinja padlega partizana Kosovelove brigade, ponosna Primorka kraških korenin in zavedna Slovenka.

Spoštovani! Slovenija je kmalu po izglasovanem plebiscitu o osamosvojitvi Slovenije in malo pred razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti nove države, 7. marca leta 1991 sprejela Resolucijo o pomorski usmeritvi Republike Slovenije. Z njo je temu področju in območju ob morju dala poseben pomen in naloge. Temeljno izhodišče pomorske resolucije pravi, da je bil slovenski narod v svoji zgodovini vselej pomorsko usmerjen in da naj bo tak tudi v prihodnje. Zapisano vsebino resolucije o razvoju koprškega pristanišča in prek njega usmerjenega tranzitnega in kopenskega prometa, zaščiti javnega interesa na področjih pristaniških dejavnosti, o zagotovitvi pogojev za razvoj tovarnega in turističnega ladjarstva, ki bo sposobno poslovati na svetovnem trgu itd., bi bilo za njeno osmislenje potrebno uveljavljati v praksi. A tega ne počnemo! Upoštevamo ne niti mnenja nekdanjega člana italijanskega odporniškega gibanja in kasnejšega predsednika Italije Sandra Pertinija, ki je poudarjal, da *»zgodovino ustvarjamo vsi mi!«* in tudi učimo se ne iz teorij angleškega diplomata in zgodovinarja Edwarda H. Carra, ki je vedno znova poudarjal, da *»med preteklostjo in sedanjostjo poteka dvosmerni promet, da sedanjost venomer spreminja preteklost«* ter da je *»prepoznavanje preteklega dogajanja kot vzroka za težave v sodobnosti«* izjemnega pomena. Spomnimo se samo le najbolj pereče domače pomorske gospodarske problematike na različnih ravneh, na primer izgub in propada pred 60 leti ustvarjenega pomorskega gospodarstva. Nekoč je bilo slovensko, danes je v lasti tujcev, ali pa ga sploh ni več.

Kaj pravzaprav je tisto, kar so poslanci prvega samostojnega slovenskega parlamenta zapisali v pomorski resoluciji? Kaj pomenijo trditve, da smo Slovenci pomorski narod? Kje, kdaj, zakaj in kako se je ta misel začela, kdo so bili tisti posamezniki ali širše družbene skupine, ki so to misel usidrili v splošnejše družbeno pojmovanje in poskušali ljudem privzgojiti pomorsko identiteto? Podobna stališča lahko srečamo veliko prej, že med NOB ter

v petdesetih letih 20. stoletja. Tedanji borci za svobodo in povojni akterji ustvarjanja boljšega povojnega življenja so se zavedali, kako zelo pomembno je morje in s tem vse pomorske dejavnosti, ki se ob njem razvijejo. Zavedali so se pomena morja, kot tistega elementa, ki državi omogoča ekonomsko neodvisnost, odprtost, gospodarsko moč in možnost hitrejšega in močnejšega gospodarskega razvoja.

Pomorstva v državnem smislu Slovenci vse do leta 1954 nismo mogli imeti. Jugoslavija si je vse od konca vojne leta 1945 do podpisa Londonskega memoranduma oktobra 1954 prizadevala za pridobitev Trsta ter zahtevala, da se Sloveniji zagotovi izhod na morje. Zadovoljili bi se tudi samo s koridorjem med Kozino in Žavljami, samo da bi prišli do morja. Vendar pa je, pod vplivom sovjetskih diplomatov, jugoslovanska stran morala sklepati kompromise. K temu jih je, tako piše v svojih spominih Edvard Kardelj, »prisilil« sovjetski zunanji minister Molotov, ki enostavno ni razumel, kaj za Slovenijo pomeni Trst, oziroma kaj za Slovenijo pomeni kratek, le nekajkilometrski pas ob morju, ki bi novi državi omogočil izhod na morje in vzpostavitev pomorskega gospodarstva. Ko je Molotov po mirovnih pogajanjih Kardelja obvestil, da je bila sprejeta francoska razmejitvena linija ter da Trst in Gorica pripadeta Italiji oziroma da se bo ustanovilo STO, mu je Kardelj očital vse mogoče. Med drugim mu je rekel tudi, da je s tem majhnemu slovenskemu narodu, ki živi le na nekaj kilometrih obale jadranskega morja z novo pogodbo ponovno zaprt dostop do njegovega morja, tako kot mu je bil po 1. svetovni vojni. Molotov je bil besen zaradi tega in mu je med drugim zabrusil: »Ali mislite, da mora imeti vsak okraj svoje morje!« Državo, republiko je primerjal z okrajem in s tem pokazal vse bistvo zavezniškega nerazumevanja jugoslovanskih in slovenskih prizadevanj.

Podlaga slovenskim vojnim in povojnim zahtevam za primorsko ozemlje in izhod na morje sta bila Vrhovni plenum Osvobodilne fronte (16.9.1943) in Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (3.10.1943). Razglasila sta pripadnost Slovenskega Primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, kar je potem (30.11.1943) na drugem zasedanju potrdilo predsedstvo AVNOJ. Zahteve so bile vezane tudi na nastanek in delovanje IX. Korpusa, ki se je na Primorskem organiziral v močno udarno silo. Njegov nastanek je bil vezan na padec Mussolinija 25.7.1943 in razglasitev kapitulacije Italije 8. septembra 1943. Ko je zasovražena fašistična oblast propadla, je v vsej Julijski krajini izbruhnila spontana vstaja, ki je imela značilnosti vsenarodne vstaje.

Kapitulacija Italije pa je bila prelomna tudi za razvoj slovenske partizanske mornarice, ki je postala sestavni del jugoslovanske mornarice in NOVJ. Na otoku Visu, kjer je od junija 1944 delovalo vodstvo NOVJ, so avgusta 1944 sprejeli odločitev o ustanovitvi mornariških

enot na obalnem pasu med reko Sočo in Limskim kanalom v Istri. Zato sta bila ustanovljena Mornariška grupa pri IX. Korpusu v Trnovskem gozdu ter Mornariški odred Koper v Istri, v Škofih na Krasu pa leta 1945 Mornariški informativni center. V drugi polovici leta 1944 se je druga svetovna vojna že nagibala v zaključno fazo. Zavezniki so iz južne Italije prodirali proti severu Apeninskega polotoka, krepilo se je partizansko gibanje na jugoslovanskem ozemlju in nemški rajh je na vseh frontah izgubljal moč. Zaradi intenzivnih zavezniških vojaških in političnih aktivnosti na področju severnega Jadrana in Tržaškega zaliva poleti in jeseni leta 1944 se je pričakovalo tudi zavezniško izkrcanje v Istri. Nanj se je pripravljala tudi nemška vojska, saj bi bile v tem primeru ogrožene prometne poti, mobilnost nemških enot in njihova oskrba. Takrat so iz vodstva IX. Korpusa zaradi pričakovanja zavezniškega izkrcanja poslali v Slovensko Istro skupino partizanskih poročevalcev.

Vsakodnevno bombardiranje ladjevja po celotnem Tržaškem zalivu kaže, kako načrtno in dosledno so vojaške operacije izvajali zavezniki ter pripravljali teren za izkrcanje. Z letalskimi poleti so se zavezniki iz Južne Italije podajali preko Jadranskega morja in poleti 1944 bombardirali in mitraljirali mesto Trst (prvič 10. junija) in obenem tudi obalna istrska mesta ter ladje na tem področju. Njihov cilj so bili vsi objekti (mesta, pristanišča, nemške postojanke, ladje, čolni), ki so služili nemški vojski. Tukaj velja opozoriti na zavezniško raketiranje velike preookeanske ladje **Rex**, simbola fašistične Italije, ki je bila na prvo obletnico kapitulacije Italije (8.9.1944) uničena med Izolo in Koprom - pod nemško zastavo. Že naslednjega dne (9.9.1944) je sedem zavezniških letal pri Savudriji napadlo potniški parnik **San Marco**, na katerem so bili poleg civilnih potnikov tudi nemški vojaki. 3.10.1944 je eno samo zavezniško letalo v bližini izolskega pristanišča mitraljiralo ladjo **Ugliano**, ki je plula na redni progi iz Trsta do Izole in Pirana. Poškodovana sta bila Izola in Piran, med žrtvami so bili tudi domačini civilisti.

To je le nekaj dogajanja iz časa, ko so zavezniki načrtno bombardirali Trst in istrska obalna mesta, in najkrajši opis stanja v Istri, kakršnega je našla malo-številčna partizanska enota, ki je prišla v Istro. V mornariško grupo so bili pod vodstvom majorja Janeza Tomšiča imenovani še nekateri slovenski pomorščaki, šolani v jugoslovanski kraljevi mornarici: majorja Slavko Kavšek in Baldomir Saje ter poročnika Ratko Pečovnik in Franc Dermota. Poročnik Franc Dermota je bil od Mornariške grupe ločen in poslan v Slovensko Istro. Imenovan je bil za vodjo manjše mornariške enote, saj po oceni komandanta korpusa zaradi konfiguracije in specifike terena za večje partizanske enote tu ni bilo možnosti. Skupino štirih pomorščakov so kurirji oktobra 1944 s Sviščakov prek Brkinov pripeljali v dolino reke Dragonje. Dan prihoda prve organizirane skupine mornarjev v Lopar, 15. oktober 1944, se

zato obeležuje kot dan ustanovitve MOK. Odred se je povezal s Komando mesta Koper, ki je večinoma delovala in prebivala v bunkerjih ali taborih v vaseh ob Dragonji. Dolina Dragonje jim je s svojimi gozdiči nudila varno kritje. Tu je spoznal tudi Tržačana Maria Santina Walterja, ki je na predlog Dermote kasneje postal komandant Komande mesta Koper.

Franc Dermota je pričel z delom kot obveščevalni oficir mornarice za Slovensko Istro. Zbiral je podatke obveščevalne narave, organiziral opazovalne točke ter sodeloval z obveščevalno službo, ki jo je vodil mornariški kapetan Edvard Logar. Ta skupina borcev je bila maloštevilna, a se je kmalu okrepila z borci bataljona Alme Vivode, s pomočjo splošne mobilizacije, s priključevanjem italijanskih pomorščakov in partizanskih zaupnikov iz obalnih mest, ki so imeli pomembno vlogo zlasti pri formiranju obveščevalne mreže.

Svoje aktivnosti je MOK opravljal na področju med Miljami in reko Mirno. Med njegove naloge je sodilo zbiranje podatkov o stanju, delovanju in oborožitvi okupatorja v obalnih mestih, akcije na morju, obali in kopnem, organizacija pomorske, prometne in tehnične službe, službe za zvezo in drugo. Odred je uspešno izvajal svoje naloge, sodeloval pri sabotažnih akcijah in drugih napadih na nemško vojsko, predvsem pa je okrepil obveščevalno dejavnost na tem področju. Razpredel je obveščevalno mrežo med domačini, tako med Italijani kot med Slovenci.

Delovanje MOK je sodilo v sklop vojaških operacij IV. armade, ki so imele ukaz, da osvobodijo Trst in Primorsko. Zavzetje Trsta je bilo za jugoslovansko-slovensko vojsko izjemnega pomena. V zaključnih operacijah je bila njegova naloga uničiti sovražnikove mornariške postojanke, zaščititi mestna pristanišča pred miniranjem in vzpostaviti pomorsko oblast, kar mu je tudi uspelo. Zelo odmeven je bil napad na Izolo 14.-15.4.1945. MOK je sodeloval v zaključnih bojih za osvoboditev Izole, Kopra in Pirana ter Savudrije. SZ Istra je bila dokončno osvobojena 1.5.1945. Takrat je po današnjem slovenskem morju zaplul prvi patroljni čoln partizanske mornarice z zastavo s peterokrako zvezdo, ki so jo sešila dekleta iz Loparja, jo na enem od številnih mitingov v vaseh okoli Loparja podarila MOKu, ta pa jo je skrbno čuval vse do osvoboditve.

Franc Dermota je v spominih na vojni čas leta 1960 zapisal: *»Pri gibanju smo se naslanjali na vas Topolovec tedaj službeno Toppolo di Belvedere, kjer smo imeli dobre terence, pa tudi na vasi v Truškolah in na Boršt ter Rukavce, Lopar, Sv. Anton, Marezige in vasi pod Pomjanom. Patrole smo pošiljali v glavnem ponoči proti obalnim mestom tja do Bertokov preko Vanganela pred Koprom, nadalje proti Mali-ju nad Izolo in proti Strunjanu pred Piranom. (...) V vsej naši Slovenski Istri so nam pomagali ljudje in nam nudili preko terena predvsem hrano, ker njihovo siromaštvo ni moglo prenesti drugih materialnih*

sredstev. Zelo nam je pomagal kmet Matija iz Rukavcev. (...) Po materialni plati smo si včasih poslužili conte-jev in jim določili obveznosti, tako smo rekvirirali pri grofu iznad Semedel parkrat olje in druge maščobe, pa tudi pisalne stroje. Neki baron, ki je bil švicarski državljani in je imel posestvo nad Bertoki pa nas je skupaj z ameriškim letalcem, ki je tedaj padel /feb. 45/ nad Boršt in smo ga pozneje poslali na VII korpus, skrival na svoji latifundiji 2 tedna.« Tako je opisal Franc Dermota reševanje ameriškega pilota Charlesa Doughertya, s temi zaplenjenimi pisalnimi stroji pa so bila tipkana številna obvestila in poročila Štabu IX. Korpusa o stanju na terenu, ki jih je MOK skoraj vsakodnevno pošiljal in ki jih v originalu ali kopiji med drugim hranimo delno v PMSMP, delno pa v ARS. Njihova hramba v institucijah nacionalnega pomena že sama po sebi pričata o njihovi vrednosti.

V povojni razplet dogodkov na tem ozemlju so se vmešale vse tri velike sile, ki so se borile proti nacistični Nemčiji. Vsaka od njih je poskušala vplivati na reševanje tržaškega vprašanja na podlagi svojih lastnih interesov in koristi, prepričanj in predsodkov. Pri mednarodnih pogajanjih so bile slovenske teritorialne zahteve, ki so se sklicevale na NOB in nazadnje tudi na sodelovanje pri osvoboditvi tega področja, pri katerem je sodelovala partizanska mornariška enota z delom prebivalstva, sicer postranskega pomena, vendar pa je ravno prisotnost partizanskih sil pri osvobajanju obale vendarle pripomogla, da sta Slovenija in Jugoslavija sploh mogli in lahko zahtevali dostop do morja in ob izgubi Trsta uveljavljali zahtevo po njegovi nadomestitvi.

Spoštovani! Ocenjujem, da lahko Mornariške enote IX. korpusa upravičeno štejemo za prve slovenske mornariške enote v novejši zgodovini. Pomen prisotnosti slovenskih partizanov v Primorju je dobil v optiki boja za meje čisto praktični pomen. Delovanje januarja 1944 ustanovljenega Znanstvenega inštituta pri OF, ki ga je vodil zgodovinar Fran Zwitter, pa je dalo znanstveno podlago za reševanje kasnejših povojnih mejnih vprašanj.

S priključitvijo Primorske, pridobitvijo Kopra, Izole in Pirana z zaledjem, z izhodom na morje se je Slovenija razširila in v primerjavi s časom po koncu prve svetovne vojne, postala obmorska država s pomorskimi dejavnostmi. Zagotovo je bila ena izmed pomembnejših posledic teh dogajanj odločitev o izgradnji novega modernega pristanišča v Kopru kot nadomestilu za Trst. Decembra leta 1958 je v takrat novozgrajenem pristanišču v Kopru pristala prva slovenska prekooceanska ladja Gorica, ki je bila last slovenskega ladjarja - Splošne plovbe iz Pirana. Začelo se je neko popolnoma novo obdobje v pomorskem dogajanju slovenskega nacionalnega in istrskega prostora.

Naš odnos do morja je takšen, kot da je popolnoma samoumevno, da ga imamo, pa čeprav le malo. Pa ni tako. Dobro bi se morali zavedati, kako trda so bila prizadevanja za

pridobitev in razvoja takšnega stanja. Zadnje čase je predvsem zaradi neopravičljivih izgub tistega pomorskega gospodarstva, ki so ga ustvarjali naši predniki, naš spomin še kako boleč. Boleče je spoznanje, da včasih kaže, kot da je bilo dolgoletno delo za utrditev svobodnega in neodvisnega značaja Slovenije v družbi držav, ki se ne samo zavedajo prednosti položaja ob morju, temveč znajo ta položaj v splošno dobro tudi s pridom izkoristiti, zama. Spoštovati bi morali zavedanja in spoznanja o moči morja. Kdor ima morje in z njim povezane pomorske dejavnosti, ima odprtost, in ima gospodarsko moč, ima možnost hitrejšega in močnejšega vsesplošnega gospodarskega razvoja, ima ekonomsko neodvisnost.

Spominska plošča na vaškem domu v Loparju vaščane in vse obiskovalce že vse od njenega odkritja 13. 9. 1980 spominja na prihod prvih slovenskih mornarjev na to področje in opozarja, da je pri osvobajanju severozahodne Istre sodelovala tudi partizanska mornarica. Za uradni datum ustanovitve MOK v Loparju velja 15. oktober 1944. V spomin na ta dogodek je 15. oktober občinski praznik občine Piran; v Loparju pa praznujete krajevni praznik in vsako leto gostite to pomembno spominsko prireditev. V okviru Zveze združenj borcev za vrednote NOB Piran deluje tudi Skupnost partizanskih pomorščakov Slovenije, ki so jo vodili Slavko Kavšek, Viljem Klemenc, Miro Kocjan in Jože Race. Leta 2011 je vodenje prevzel Giorgio Ribarič. Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran v svoji stalni muzejski postavitvi predstavlja tudi MOK in v okviru svojega poslanstva skrbi, da spomin na dogajanje iz polpretekle zgodovine ne utone v pozabo. V okviru našega dela se ukvarjamo tudi z mladimi in najmlajšimi obiskovalci iz osnovnih in srednjih šol ter vrtci. Opozarjamo na silno domoljubje, ki so ga izkazovali naši borci. Veliko angažiranja in pravičnega pristopa je potrebnega, da mladi sploh razumejo pomen teh dogodkov. Druga svetovna vojna je zanje že predaleč, a ne za vse. Pri delu z njimi je še kako zelo opazna zlasti njihova domača, pa tudi šolska vzgoja. Za mlade je bistvo tedanjih konfliktov težko razumljivo, treba jim je pojasnjevati dejstva in prek njih pomen partizanskega gibanja. Zelo lahko pa slišano preteklost povežejo s konflikti in vojnimi dogajanja, ki so /smo jim vsakodnevno priča v medijih in na spletu, in na podlagi vidnega in slišnega zelo hitro razumejo po svoje. (Prav neverjetno se mi je pred nekaj leti zdelo razmišljanje nekega mladega obiskovalca, ki mi je ob razlagi pomena Sergeja Mašere dejal, da je bil SM zagotovo »terrorist«. Tudi to je bil eden od razlogov, da smo tik pred izidom knjige Gorelo je morje – Sergej Mašera, ki jo PMSMP izdaja ob 50 letnici poimenovanja Mestnega muzeja Piran v PMSMP.)

Hvala vsem, ki skrbite, da pomen in spomin na MOK in njegove borce ne utoneta v pozabo ter da se jim na ta način, vselej spodobno in dostojno oddolžite za vse, kar so v tistih prelomnih vojnih časih brezkompromisno darovali za skupno boljše življenje! Mladost,

zdravje in življenja so darovali za svobodo, socialno pravičnost, za vrednote enakosti, enotnosti, bratstva, humanosti, enakopravnosti, za dostojno življenje vseh v pravični in humani družbi!